

УДК 378.147:811.111

Руслана ПРЕСНЕР

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов
Національного лісотехнічного університету України,
м. Львів, Україна
e-mail: presner@nltu.edu.ua

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Стаття присвячена дослідженню сучасних підходів до формування іншомовної граматичної компетенції студентів немовних спеціальностей, які сприяють підвищенню ефективності навчання іноземної мови. Показано, що граматична компетенція відіграє пріоритетну роль у формуванні іншомовної комунікативної компетентності студентів немовних спеціальностей. Виявлено, що у сучасних методиках вивчення граматики базується на комунікативному й компетентнісно-діяльнісному підходах, які спрямовані на мовленнєву діяльність студентів. Розкрито особливості застосування інтерактивної моделі навчання іноземної мови та проектної методики, що спрямовані на розвиток особистості майбутнього фахівця через самостійне навчання, прояв творчих здібностей, формування навичок роботи в команді.

Ключові слова: граматична компетенція, іншомовна комунікативна компетентність, підходи до навчання іноземних мов, мовленнєва діяльність, граMATика.

Вивчення іноземних мов у сучасному освітньому просторі України відбувається відповідно до Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти, в яких чітко прописані зміст, методи і цілі навчання, спільні для всіх країн Європи. В українських вищих навчальних закладах навчання іноземних мов спрямоване на забезпечення фахових потреб студентів, підвищення ефективності оволодіння іноземною мовою з метою досягнення глибшого розуміння способів життя і мислення інших людей, їх культури й традицій, уміння спілкуватися й обмінюватися професійною інформацією з іноземцями, сприяння розвитку міжнародного співробітництва.

В цьому контексті іноземна мова виступає і як засіб спілкування, і як спосіб міжкультурної взаємодії з урахуванням знань національної культури й традицій співрозмовника. Цілком очевидно, що основу будь-якого спілкування складає знання граматичної будови мови, що допомагає зрозуміти зміст повідомлення і дати адекватну відповідь на нього. Як зазначає В. Лучевич, «граматика постає не як певна система правил, що функціонує поза межами реального життя, а як своєрідний мовний код, який дозволяє будувати повідомлення, що віддзеркалюють екстралінгвістичну дійсність» [3, 38]. Отож, формування граматичної компетенції студентів є важливою складовою у процесі навчання іноземної мови, оскільки сприяє ефективному здійсненню їх професійної мовленнєвої діяльності.

Питання формування іншомовної професійної компетентності досить широко розкрито у працях В. Вдовіна, Т. Вольховської, О. Заболотської [2], Л. Мітіної, С. Ніколаєвої, Н. Сури, А. Татаренко та ін. У дослідженнях О. Вовк, О. Козакевич, В. Лучкевич [3], Л. Орловської, Н. Сердюк [5], Н. Стеценко [6] наголошується на тому, що граматична компетенція відіграє важливу роль у формуванні іншомовної комунікативної компетентності, оскільки сприяє усвідомленню закономірностей і функціонування граматичних структур у мові, що вивчається.

Вагомий внесок у дослідження сучасних методів та інноваційних підходів до навчання іноземної мови зробили І. Андросова, Є. Голобородько, Є. Пассов, М. Пентелюк, Л. Покушалова, О. Пометун [7], В. Редько [4], О. Тарнапольського [8], А. Щеглова [9] та ін. Проте в них недостатньо уваги приділено питанню застосування сучасних методів у процесі формування граматичної компетенції студентів немовних спеціальностей.

Відтак, метою статті є вивчення й аналіз сучасних підходів до формування іншомовної граматичної компетенції студентів немовних спеціальностей, що сприятимуть підвищенню ефективності навчального процесу.

Згідно із Загальноєвропейськими Рекомендаціями оволодіння іноземною мовою передбачає формування низки компетенцій, які забезпечують ефективну міжкультурну комунікацію особистості, тобто формують її іншомовну комунікативну

компетентність. Серед ключових компетенцій, що входять до структури іншомовної комунікативної компетентності, слід виділити: лінгвістичну, комунікативну, соціокультурну, стратегічну.

Під лінгвістичною компетенцією розуміємо здатність особистості розуміти, відтворювати й продукувати велику кількість речень, побудованих граматично й лексично правильно за допомогою поєднання правил конкретної мови. Цей мовний іншомовний матеріал вона може вільно використовувати як в усному, так і писемному мовленні. Необхідно зауважити, що іншомовна лінгвістична компетенція включає у себе низку інших компетенцій. Серед них головними є: фонетична, лексична, граматична.

На відміну від лінгвістичної компетенції, комунікативна – спрямована на оволодіння людиною не тільки лексико-граматичними, фонетичними й мовленнєвими знаннями та вміннями, а й здатністю застосовувати їх відповідно до конкретних комунікативних ситуацій. У структуру комунікативної компетенції входить цілий комплекс знань та вмінь, які сприяють формуванню професійної компетентності фахівця. До таких належать наступні: високий рівень мовленнєвого розвитку, знання основних правил спілкування відповідно до стилів мовлення, вміння обирати власну комунікативну стратегію для переконання, справлення позитивного враження, привернення уваги співрозмовника [6, 190].

Слід відзначити, що багато вчених пов'язують соціокультурну компетенцію із міжкультурною комунікацією, оскільки вважають, що вона «є складним словесно-несловесно-соціокультурним утворенням, без якого неможливе досягнення ефективності міжкультурного спілкування і яка виявляє себе у своєрідній єдності мови як засобу комунікації та умов комунікації: психологічних, соціальних, етнічних» [1, 28]. Тобто, соціокультурна компетенція відіграє важливу роль у розумінні й інтерпретації інформації національно-культурного спрямування. Водночас міжкультурна комунікація неможлива без знання, умінь і навичок граматичної будови мови, що вивчається, оскільки вибір вербальних засовів тісно пов'язаний із граматичними структурами й лексичними одиницями іноземної мови.

Щодо стратегічної компетенції, то вона базується на здатності використання вербальних і невербальних засобів для ведення міжкультурного спілкування з метою «ефективного досягнення його цілей, поглиблення знань мови, одержання мовленнєвого і соціального досвіду в умовах недостатньої комунікативної компетентності співрозмовників або у несприятливій мовленнєвій

ситуації» [10, 232]. Як видно, нерозуміння висловлювання партнером призводить до зриву комунікації. Відтак, стратегічна компетенція залежить від набутих мовленнєвих, лексичних і граматичних навичок, краєзнавчих знань, розуміння національних особливостей мови.

На основі короткого аналізу основних компетенцій, які формують іншомовну комунікативну компетентність особистості, можемо констатувати, що граматичні навички і вміння іноземної мови складають її основу. Не можна відірвати мову від її граматики, адже для побудови висловлювання недостатньо відібрати певні слова, притаманні даній ситуації. Окремі слова без правильної граматичної організації не матимуть сенсу. Тому завдяки граматичному оформленню набір слів стає єдиним комплексом, що включений у комунікативну ситуацію.

У сучасних методиках вивчення граматики доволі часто відбувається в контексті комунікативного підходу – через формування здатності вільно спілкуватися іноземною мовою [2; 3; 6]. Зазвичай, подання граматичних структур іноземної мови у підручниках, побудованих на комунікативному підході, відбувається через уведення діалогічних конструкцій. Новий граматичний матеріал подається на контрасті з уже вивченими конструкціями, доповнюючись логічними маркерами, які допомагають краще зрозуміти особливості вживання нових конструкцій. Для закріплення граматичного матеріалу пропонується вправи на підстановку необхідних форм, трансформацію, доповнювання діалогів, розіграш сценки.

Комунікативний підхід до навчання іншомовній граматиці передбачає повне усунення рідної мови із навчального процесу. Таким чином, новий граматичний матеріал вводиться не за посередництва правил, їх перекладу, а через його роз'яснення іноземною мовою, залучаючи допоміжний ілюстративний матеріал, схеми, таблиці. З позицій комунікативного підходу, успішне оволодіння іншомовними граматичними конструкціями відбувається в процесі виконання великої кількості тренувальних вправ, а також вправ діалогічного й текстового характеру.

Як зазначають Н. Сердюк та М. Шемуда, «формування комунікативних навичок здійснюється поетапно: набуття первинних граматичних навичок, ознайомлення з професійно-орієнтованим лексичним матеріалом, його поступова активізація, відпрацювання навичок, необхідних для виникнення висловлювань при мовленні, використовуючи різноманітні лексико-граматичні вправи» [5, 316]. Отже, формування граматичної компетенції студентів, відповідно до

комунікативного підходу, відбувається у тісній взаємодії з розвитком лексичних, фонетичних і мовленнєвих навичок.

Інтерактивна модель навчання іноземної мови є досить новою технологією для українських вищих начальних закладів. Вона базується на створенні комфортних для студентів умов навчання, у яких кожен відчуває свою успішність, є активним й рівноправним, поряд з викладачем, учасником навчального процесу [8, 126]. Інтерактивне навчання передбачає застосування комплексу інтерактивних технологій, що сприяють ефективному вивченню іноземної мови. Так, українські дослідниці Л. Пироженко та О. Пометун виділяють чотири групи таких технологій: інтерактивні технології колективно-групового навчання; інтерактивні технології кооперативного навчання; технології ситуативного моделювання; технології опрацювання дискусійних питань [7, 33].

Застосування усіх перелічених вище інтерактивних технологій сприяє формуванню граматичної компетенції студентів. Зокрема технології ситуативного моделювання передбачають включення в ігрову навчальну ситуацію (ділові, дидактичні, рольові ігри). Інтерактивні технології колективно-групового навчання спрямовані на колективну роботу студентів, їхню спонтанну участь в обговоренні певної проблеми. В таких ситуаціях студенти мають змогу виправляти один одного, доповнювати, коментувати тощо. Інтерактивні технології кооперативного навчання передбачають роботу в парах. Вони можуть бути застосовані для перевірки й закріплення не тільки лексичного, але й граматичного матеріалу. Технології опрацювання дискусійних питань передбачають публічне обговорення дискусійної проблеми. Зазвичай такому обговоренню передують підготовка вдома. З огляду теми нашого дослідження, такі технології сприяють закріпленню й автоматизації вивчених граматичних конструкцій, їх включення до відповідних комунікативних ситуацій.

Із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій значно зріс інтерес до методу проектів як пріоритетного у формуванні професійної іншомовної комунікативної компетентності студентів немовних ВНЗ. Зауважимо, що проектна методика спрямована на розвиток особистості майбутнього фахівця через самостійне навчання, прояв творчих здібностей, формування навичок роботи в команді та вияву лідерських якостей.

Проектне навчання передбачає застосування різних видів та форм роботи, які класифікуються відповідно до поставлених завдань і навчальних цілей. У процесі формування граматичних компетенцій студентів переважають такі види проект-

ної методики, як дослідницькі, інформаційні й телекомунікаційні проекти. Дослідницькі проекти націлені на вивчення й розв'язання конкретної проблеми, що стосується фахової спеціальності студентів. В цьому контексті, важливим є формування мети роботи, постановка завдань, створення чіткої структури завдань, презентація результатів. Своєю чергою, метою інформаційних проектів є збирання й представлення інформації на обрану тему; аналіз і синтез результатів. Відповідно до цього типу проекту, формування граматичної компетенції відбувається у процесі підготовки матеріалів із запропонованої тематики, їх презентації на занятті.

На думку А. Щеглової, телекомунікаційний проект «передбачає використання ІКТ (інформаційно-комунікаційні технології – прим. авт.), адже спілкування відбувається он-лайн, що є ускладнюючим фактором, проте таке мовне середовище є наближеним до реального (нині особливої популярності в процесі пошуку і підбору персоналу набуває проведення першого етапу інтерв'ю за допомогою Skype), отже, даний метод стане не лише інструментом удосконалення іншомовних комунікативних навичок, а й готує студентів до наступного етапу їхнього життя – працевлаштування» [9, 146]. Як видно, такий проект передбачає оволодіння не тільки професійно-мовленнєвими, але й граматичними навичками іноземної мови, адже вільне володіння іншомовною мовленнєвою діяльністю неможливе без знання граматичної будови мови. Загалом можемо констатувати, що проектна методика є досить ефективною у процесі навчання іноземної мови студентів немовних спеціальностей з огляду інтеграції різних видів мовленнєвої діяльності, підвищення рівня мотивації й якості професійної підготовки студентів.

В останні роки в сучасній українській лінгводидактиці акцентується увага й на застосування компетентнісно-діяльнісному підході до навчання іноземної мови. Він полягає у формуванні ключових компетентностей особистості (уміння оцінити іншомовну ситуацію, усвідомити проблему, розробити план дій, який забезпечить її вирішення, контролювати виконання цих дій), які проявляються у готовності застосувати набуті знання, уміння й навички у відповідній професійній діяльності [5]. Під час занять ці компетентності застосовуються у процесі виконання практичних, комунікативних чи пізнавальних завдань.

Компетентнісно-діяльнісний підхід сприяє розвитку лінгвістичної, соціокультурної, комунікативної компетенцій студентів, оскільки скеровує навчальний процес на активізацію професійної мовленнєвої діяльності з урахуванням

усього комплексу набутих знань й умінь. Серед найбільш характерних завдань, розроблених відповідно до компетентісно-діяльнісного підходу, назвемо такі: складання діалогу чи переказу тексту; написання анотації, підготовка й написання резюме та біографію, мотиваційного, ділового листа; заповнення різного роду формулярів, написання оголошення; інтерв'ювання співрозмовників; підготовка доповіді чи виступу; участь у Інтернет-перемовах, конференції тощо. З перелічених вище завдань видно, що їх виконання потребує відповідних граматичних навичок, знань специфічних лінгвістичних засобів відповідної мови. Констатуємо, що компетентісно-діяльнісний підхід сприяє розвитку граматичної компетенції студентів, базуючись на функціональному використанні іноземної мови.

Підсумовуючи усе вищенаведене, можемо зазначити, що всі сучасні підходи до вивчення іноземних мов спрямовані на розвиток комунікативної діяльності студентів, в якій граматична компетенція відіграє ключову роль. Оволодіння

граматичною будовою мови дозволяє чітко й логічно сформулювати власне висловлювання, правильно зрозуміти співрозмовника.

Відповідно до комунікативного та компетентісно-діяльнісного підходів навчання граматики відбувається крізь призму ситуативності й функціональності у мовленні. Саме ілюстративний контекст допомагає студентам зрозуміти функціонування граматичної структури у мові через ряд умовиводів або пояснень з боку викладача. У свою чергу, інтерактивні технології навчання та метод проектів сприяють закріпленню й автоматизації вивченого граматичного матеріалу через виконання значної кількості завдань комунікативного і творчого характеру.

Перспективними напрямками дослідження вважаємо аналіз комплексу граматичних вправ автентичних підручників, що використовуються у вищих навчальних закладах різного профілю з метою самостійного удосконалення студентами іншомовного досвіду відповідно до власних комунікативних потреб.

Список використаних джерел

1. Воробйова І. А. Формування соціокультурної компетенції учнів старшої школи засобами іноземної мови : Дис... канд. пед. наук: 13.00.09 / Інститут педагогіки АПН України / І. А. Воробйова. — К., 2003. — 193 с.
2. Заболотська О. О. Іншомовна підготовка студентів немовних спеціальностей в умовах глобалізації / О. О. Заболотська // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. — Херсон : ХДУ, 2015. — Вип. 67. — С. 232 — 240
3. Лучкевич В. Розвиток франкомовної комунікативно-граматичної компетенції майбутніх педагогів-філологів [Електронний ресурс] / В. Лучкевич // Імідж сучасного педагога. — 2013. — № 5. — С. 38 — 40. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/isp_2013_5_13.
4. Редько В. Г. Компетентісна парадигма побудови змісту навчання іншомовного спілкування в сучасній середній школі: лінгводидактичний аспект [Електронний ресурс] / В. Г. Редько. — Режим доступу : <http://www.media.ipro.kubg.edu.ua>
5. Сердюк Н. Ю. Комунікативний підхід під час навчання студентів іншомовної граматики / Н. Ю. Сердюк, М. Г. Шемуда // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». — 2013. — Вип. 31 : Педагогіка. Психологія. Філософія. — С. 312—318.
6. Стеценко Н. М. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця [Електронний ресурс] / Стеценко Н. М. // Педагогічний альманах: зб. наук. праць / редкол. В. В. Кузьменко та ін. — Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. — Вип. 29. — С. 185—191. — Режим доступу: <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/2187>.
7. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібн. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. За ред. О. І. Пометун. — К. : А. С. К., 2004 — 192 с.
8. Тарнопольський О. Б. Експериментально-інтерактивне навчання іноземної мови для спеціальних цілей у немовному ВНЗ: сутність підходу / О. Б. Тарнопольський // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. — Вип. 17. — Серія : Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. — Харків, 2010. — С. 125—132.
9. Щеглова А. О. Місце проектного методу для формування і розвитку іншомовної комунікативної компетентності студентів в умовах змішаного навчання [Електронний ресурс] / А. О. Щеглова // Інформаційні технології і засоби навчання. — 2016. — Т. 53, вип. 3. — С. 142—149. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2016_53_3_14.
10. Щерба Н. С. Теоретичні підходи до аналізу поняття «стратегічна компетенція» / Н. С. Щерба // Модернізація вищої освіти у контексті євроінтеграційних процесів : зб. наук. праць учасників Всеукр. методолог. семінару з міжнародною участю. — Житомир : Вид-во Житомирського державного університету імені І. Франка, 2007. — С. 231—235.

References

1. Vorobyova, I. A. (2003). Formuvannya sotsiokul'turnoyi kompetentsiyi uchniv starshoyi shkoly zasobamy inozemnoyi movy [Formation of socio-cultural competence of students of high school by means of foreign language]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
2. Zabolots'ka, O. O. (2015). Inshomovna pidhotovka studentiv nemovnykh spetsial'nostey v umovakh hlobalizatsiyi [Foreign language training of students of non-linguistic specialties in the conditions of globalization]. Zbirnyk naukovykh prats', Pedagogichni nauky, 67, 23-240 [in Ukrainian].
3. Luchkevych, V. (2013). Rozvytok frankomovnoyi komunikativno-hramatychnoyi kompetentsiyi maybutnikh pedahohiv-filolohiv [Development of French-speaking communicative and grammatical competence of future teachers of philology]. Imidzh suchasnoho pedahoha, 5, 38-40. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/isp_2013_5_13 [in Ukrainian].

4. Red'ko, V. H. (2014). Kompetentnisna paradyhma pobudovy zmistu navchannya inshomovnoho spilkuvannya v suchasnyy seredniy shkoli: lnhvodydaktychnyy aspekt [Competency paradigm of constructing the content of teaching foreign language communication in modern high school: lingvodidactic aspect]. Retrieved from <http://www.media.ippo.kubg.edu.ua> [in Ukrainian].
5. Serdyuk, N. Yu., & Shemuda, M. H. (2013). Komunikatyvnyy pidkhid pid chas navchannya studentiv inshomovnoyi hramatyky [Communicative approach during teaching foreign language grammar students]. *Humanitarnyy visnyk DVNZ «Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Hryhoriya Skovorody»*, 31, 312-318 [in Ukrainian].
6. Stetsenko, N. M. (2016). Komunikatyvna kompetentnist' yak skladova profesiyanoi pidhotovky suchasnoho fakhivtsya [Communicative competence as a component of professional training of a modern specialist]. In V. V. Kuz'menko (Eds.), *Pedahohichnyy al'manakh* (pp. 185-191). Kherson: KVNZ «Khersons'ka akademiya neperervnoyi osvity». Retrieved from <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/2187> [in Ukrainian].
7. Pometun, O. I., & Pyrozhenko L. V. (2004). Suchasnyy urok. Interaktyvni tekhnolohiyi navchannya: Nauk.-metod. posibn. [Modern lesson. Interactive Learning Technologies: Science. Method. manual]. — Kyiv : Vydavnytstvo. A. S. K., 192 [in Ukrainian].
8. Tarnopol's'kyy, O. B. (2010). Eksperyentsiyno-interaktyvne navchannya inozemnoyi movy dlya spetsial'nykh tsiley u nemovnomu VNZ: sutnist' pidkhodu [Experimental-interactive foreign language learning for special purposes in non-formal higher education: the essence of the approach]. *Visnyk KhNU im. V. N. Karazina*, 17, 125-132. [in Ukrainian].
9. Shcheglova, A. O. (2016). Mistse proektnoho metodu dlya formuvannya i rozvytku inshomovnoyi komunikatyvnoyi kompetentnosti studentiv v umovakh zmishanoho navchannya [Place project method for the formation and development of foreign communication skills of students in mixed learning]. *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya*, 53 (3), 142-149 [in Ukrainian].
10. Shcherba, N. S. (2007). Teoretychni pidkhody do analizu ponyattya «stratehichna kompetentsiya» [Theoretical approaches to the analysis of the concept of “strategic competence”] *Modernizatsiya vyshchoyi osvity u konteksti yevro-intehratsiynnykh protsesiv : zb. nauk. prats' uchasnykiv Vseukr. metodoloh. seminaru z mizhnarodnoyu uchastyu*, (pp. 231-235). Zhytomyr : Vyd-vo Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni I. Franka [in Ukrainian].

Преснер Р. Б. Современные подходы к формированию иноязычной грамматической компетенции студентов неязыковых специальностей

Статья посвящена исследованию современных подходов к формированию иноязычной грамматической компетенции студентов неязыковых специальностей, которые способствуют повышению эффективности обучения иностранному языку. Показана приоритетная роль грамматической компетенции в формировании иноязычной коммуникативной компетентности студентов неязыковых специальностей. Выявлено, что в современных методиках изучение грамматики базируется на коммуникативном и компетентно-деятельностном подходах, направленных на речевую деятельность студентов. Раскрыты особенности применения интерактивной модели обучения иностранному языку и проектной методики, которые способствуют развитию личности будущего специалиста через самостоятельное обучение, проявление творческих способностей, формирование навыков работы в команде.

Ключевые слова: грамматическая компетенция, иноязычная коммуникативная компетентность, подходы к обучению иностранным языкам, речевая деятельность, грамматика.

Presner R. Modern approaches for the formation of the foreign language grammatical competence of students of non-special specialties

The article is devoted to the research of modern approaches to the formation of students' foreign language grammatical competence of non-special specialties. It has been shown that the grammatical competence plays a priority role in the formation of foreign language communicative competence of students of non-language specialties. It has been revealed that in modern methods of studying the grammar is based on the communicative and competence-activity approaches, which are aimed at the speech activity of students. The presentation of grammatical structures of a foreign language in textbooks built on the communicative approach takes place through the introduction of dialogical structures. The competence-activity approach contributes to the development of linguistic, socio-cultural, communicative competencies of students, because it guides the educational process to the activation of the professional speech activity, taking into account the whole complex of acquired knowledge and skills. The peculiarities of the application of the interactive model of foreign language learning and design methodology, which are aimed at the development of the personality of the future specialist through the self-study, the manifestation of creative abilities have been revealed. The interactive model of teaching a foreign language involves the use of a set of interactive technologies which contribute to the consolidation and automation the studied grammar constructions, their inclusion in the relevant communicative situations. The design methodology is quite effective in reviewing the integration of different types of activities, the development of various competences of students, including grammar competence, the raising the level of motivation and quality of their professional training.

Key words: grammatical competence, foreign language communicative competence, approaches to the teaching of foreign languages, speech activity, grammar.

Стаття надійшла до редколегії 06.12.2017